

The article examines reflection of effects of globalization development in fiction texts, introduction of new authors' text concepts and terms for their explanation, transformation of understanding the phenomenon of literary creation and understanding of the literary process as cultural production and consumption of literary creation.

Key words: *literary creation, literary production, concept of a literary text, hyperreality, stylization.*

УДК 821.111–3–93:7.038.6

Тетяна Кушнірова

ПОСТМОДЕРНІСТСЬКІ ТЕНДЕНЦІЇ У ДИТЯЧІЙ ПРОЗІ РОАЛЬДА ДАЛА

У статті простежено постмодерністські тенденції в дитячій прозі Роальда Дала. Виокремлюється жанровий зміст, аналізуються жанрові й стильові доміанти, основні мотиви. Особлива роль відводиться аналізу хромотопів, їх взаємозв'язок та ієрархія. Визначаються особливості індивідуального стилю письменника у межах літературної традиції.

Ключові слова: *Роальд Дал, жанр, жанровий зміст, стиль, хромотоп, мотив, літературна традиція.*

Роальд Дал (1916–1990) — знаний англійський письменник кінця ХХ століття, творчість якого довгий час була невідомою пересічному читачеві. Лише на початку 90-х років літературознавці звертаються до художньої спадщини митця [1; 5], з'являються переклади його доробку. Наразі творчість митця не досліджена повною мірою, розглядаються лише певні аспекти прози письменника, а отже, залишається багато «лакун». Ми маємо **на меті** детально проаналізувати дитячу прозу Р. Дала, зокрема твори «Матильда» (1988), «Джеймс і гігантський персик» (1961), «Чарлі та шоколадна фабрика» (1964) та ін., окреслити жанрово-стильові особливості його творчості, акцентувати увагу на постмодерністських тенденціях у доробку митця.

Дитяча проза Роальда Дала вписується в концепцію літератури кінця ХХ століття, яка прочитується крізь призму постмодернізму. «У його творах поміркований читач знайде передусім оригінальну візію сучасності і нас самих у різних життєвих ситуаціях» [5, 268]. Для літератури даного періоду характерна наявність художнього тексту — повідомлення, спрямованого автором читачеві. Текст у дитячій літературі, а особливо у казках, несе певну мораль, повчання. У художньому тексті Роальда Дала життєвий матеріал трансформується у міфологічно-авторську модель суспільства, що має передовсім ірреальний стрижень. Основним принципом фантастичної літератури є настанова на «двоємир'я», розподіл світу на реальний та ірреальний, при цьому зміст кожного визначається авторською

свідомістю, читацьким сприйняттям, а також типом суспільної свідомості.

Хромотоп постає однією із найголовніших категорій у створенні концептуальності літературної казки Роальда Дала. Особистість не може існувати поза простором і часом, вона існує у певному просторово-часовому континуумі, у певному хромотопі. Хромотоп стає невід'ємною складовою художнього тексту, характер структури концептуального сенсу тексту неможливо розглядати без дослідження хромотопу в тексті літературної казки.

Дитяча проза Роальда Дала ґрунтується передовсім на ірреальному хромотопі, який часом межує з реальним і трансформується в казку. Жанр казки, що вийшов із фольклорних джерел, наближається у творчості британського письменника до індивідуально-авторського міфу, якому притаманні ознаки жанру «фентезі». Особливість «фентезі» у тому, що при казковості сюжету твори не стилізуються під зразки усної народної творчості, їхні персонажі говорять сучасною мовою, часто є пересічними особистостями, які випадково опинилися у незвичному казковому світі. Наприклад, у повісті «Джеймс і гігантський персик» (1961) однойменний пересічний персонаж під тиском обставин (загибель батьків, нестерпне існування в тіток) потрапляє в іншу реальність, яка має ознаки ірреальності. Після чергових тітчиних образ Джеймс зустрічається з чоловічком-коротуном, який дарує хлопчикові мішок з маленькими зеленими кристалами, що поведуться наче живі істоти. Завдяки

чарам герой поринає у казку: на його подвір'ї виростає велетенський персик, у якому Джеймс разом із гігантськими Зозулькою — Божим Сонечком, Старим — Зеленим — Коником, пані Павучихою, Стоніжкою, Черв'яком, Шовкуном, Світлячком — Хробачком подорожує світом. Долаючи перепони, герої намагаються вижити у несправедливому світі. І лише завдяки дружбі та єднанню їм вдається вийти переможцями із життєвих перипетій. Жанровий зміст оповіді полягає у засудженні негативного ставлення до будь-якої істоти та відстоювання права кожної особистості на власне щастя.

Ірреальний хронотоп, що має казкові риси, у повісті «Чарлі та шоколадна фабрика» проглядається протягом усієї оповіді. Головний герой твору Віллі Вонка від початку портретується казковим персонажем, котрому належить випробувати дітлахів, які втілюють певні людські вади. Сюжет повісті, як і у інших повістях Р. Дала, — не складний і, на перший погляд, навіть простакуватий. Власник шоколадної фабрики Віллі Вонка після багатьох років самотницького життя влаштовує екскурсію своєю фабрикою. Щасливі п'ять квитків отримують діти, що змальовані автором носіями певних негативних рис: Август Глуп (*англ.* *Austus Gloop*) — жадібний і ненажерливий хлопчик, «їжа — його улюблене заняття»; Верука Солт (*англ.* *Veruka Solt*) — розбалувана дівчинка із сім'ї власників фабрики з переробки горіхів — звикла, щоб усі її примхи виконувались; Віолетта Борегард (*англ.* *Violet Beauregarde*) — дитина, що постійно жує жуйку, її світовий рекорд — жування однієї гумки протягом трьох місяців; Майк Тіві (*англ.* *Mike Teavee*) — зранку до ночі дивиться телевизор та обожнює гангстерські бойовики; Чарлі Бакет — бідний хлопчина, єдиним подарунком щороку на День народження якого стає плитка шоколаду. Саме Чарлі Бакет стає головним героєм твору.

Повість «Джеймс і гігантський персик» та «Чарлі та шоколадна фабрика» ґрунтуються на ірреальному хронотопі, який містить елементи «фентезі», однак дещо різняться між собою. Маленький герой із повісті «Джеймс і гігантський персик» існує спершу у соціально-побутовому часопросторі, в якому йому до певного часу комфортно. Для художнього простору твору характерна наявність бінарної опозиції «свій — чужий». Пагорб, на якому стояв дивний хиткий будинок тіток із занедбаним садом з єдиним старим-престарим персиковим деревом, стає для персонажа «чужим». А все, що існувало поза пагорбом (розкішні гаї, поля, малесенька сіра цятка батьківського будинку, «довжелезна чорнильно-синя смуга в небесній оправі» (океан — Т.К.) [2, 6]), представляє «свій» простір, в якому було комфортно героєві, доки він не потрапив до тіток. У творі використані реальні топоси (Джеймс

з батьками жили поблизу Лондона, дивний хиткий будинок тіток на височенному пагорбі у південній Англії, кінцева подорож до Нью-Йорка), що додає оповіді реалістичності. Деталізація побутового хронотопу та портретування героїв підкреслює гнітючу атмосферу безрадінного існування дитини. Соціально-побутовий хронотоп, деталізований автором, передує ірреальному, такому, що виходить за межі уявлення читача. Примітно, що побутовий хронотоп раптово змінюється фантастичним, причому це відбувається після дивної зустрічі маленького героя з чарівником. Відтоді герой ніби переноситься в ірреальність, де й починає нове життя, відмінне від попереднього: безрадінного, самотнього.

У повісті «Чарлі й шоколадна фабрика» часопростір є соціально-побутовим, однак дана побутовість має фантастичні риси та виводить читача до основного в сюжетному коді — до випробування персонажів на шоколадній фабриці. Один за одним дітлахи, запрошені королем шоколаду, не проходять випробування і вибувають з гри. Випробування для героїв стають свого роду ініціацією, яку вони проходять покаранням за свої гріхи. Августус Глуп «ніби оглух і не чув нічого, крім поклику свого велетенського шлунокка. Він простягся долі на весь зріст, витягнувши і по-собачому сьорбав з річки шоколад» [4, 111], потім впав у шоколадну річку і потрапив у трубу. Віолетта Борегард без дозволу господаря фабрики спробувала експериментальний варіант жуйки й перетворилася на велетенську чорницю: «Її тіло роздималося й змінювало форму з такою швидкістю, що вже за хвилину перетворилося на величезну круглу темно-синю кулю — власне, на велетенську ягоду чорниці, — а від самої Віолети Борегард лишилося тільки по парі крихітних ніжок та ручок, що стирчали з величезної круглої ягоди, та ще малесенька голівка на горі» [4, 145]. Верука Солт забажала мати у домашньому звіринці дресировану білочку із «Горіхового цеху» шоколадної фабрики. Однак білки, які перевіряли горіхи на гнилість, визначили, що у голові Веруки пусто і викинули її у сміттєпровід. Майк Тіві теж був некерованою дитиною, яка звикла чинити як заманеться: «Хлопець летів мов навіжений, а добігши до величезної телекамери, відразу підскочив до рубильника, порозкидавши навсібіч умпа-лумпів» [4, 203]. Він захотів перевірити на собі телепортацію телевізійного шоколаду, що призвело до фізичного спотворення. Кожен із дітлахів чинив так, як звик робити у звичайному житті, що було на шоколадній фабриці Віллі Вонки не припустимим. Шоколадний магнат своєрідно виховує героїв, вчить їх не піддаватися негативному впливу середовища.

Хронотоп повісті вражає описовістю, детальною конкретизацією. Маленькі герої бачать шоколадні ріки, карамельні береги, знайомляться

з новими технологіями («Лизальні шпалери для дитячих кімнат», «Гаряче морозиво для холодних днів», «Летючі шипучки», «Корови, що дояться шоколадним молоком», «Масловіскі і маслоджин», «Водяні пістолети з полуничним соком», «Ірискові яблуна для вашого саду», «Вибухові цукерки для ваших ворогів», «Карамелькові пломби», «Губосклеювальна халва для балакучих батьків», «Невидимі шоколадки, щоб їсти на уроці», «Глазуровані олівці для смоктання» тощо), проходять безліч спеціалізованих кабінетів («Горіховий цех», «Шахта з видобування драже “Морські камінчики”», «Льодяникова ковзанка», «Лимонадні басейни», «Телевізійний шоколад») та ін. Герої, як не дивно, не губляться у чарівному світі шоколадної фабрики, однак потрапляють у певні просторові лакуни, що стають для них пастками. Чарлі ж не спокусився жодним із див, хоча й виріс у бідній родині, яка часто потерпала від голоду. Маленький герой переборює себе і стає переможцем, за що отримує омріяну винагороду.

Ще одним твором, у якому героїня, існуючи у ворожому соціально-побутовому хронотопі, не відмежовується від нього, а намагається боротися, є повість «Матильда» (1988). Це історія про маленьку дівчинку Матильду, геніальну дитину, котру не розуміють власні батьки та постійно принижую директорка школи.

Художній простір твору має подвійну структуру: сім'я, де дитина приречена на самотність, і бібліотека та школа, де Матильда знаходить товаришів. Мотив сім'ї у творі звучить напрочуд гучно. Письменник виводить два типи внутрішньосімейних стосунків: обожнючий, коли батьки не бачать у своїй дитині недоліків, і байдужий, коли дитина у сім'ї — тягар. Родина Матильди належить до другого типу внутрішньосімейних стосунків. Батьки не цікавляться життям своєї дочки, не знають про її феноменальні здібності. Батько героїні — шахрай, що торгує старими автомобілями, не розуміє, для чого взагалі потрібні книги, якщо є телевізор. Мати — домогосподарка, котра щодня грає в азартні ігри, годує сім'ю напівфабрикатами та більш за все полює телевізійні мильні опери. Промовисто автор портретує матір героїні: *«Це була дебели жінка з фарбованим у яскраво-біле волоссям, хоча біля коренів воно мало рудий мишачий відтінок. Була вона густо намазюкана косметикою і мала неоковирно розпухлу фігуру — з тих, що здається, стягнені пасками власної плоті, які не дають тілу остаточно розвалитися»* [3, 28]. Негативна семантика у змалюванні батьків героїні проектується на соціально-побутовий хронотоп, що виявляється передовсім у внутрішньосімейних стосунках. Головна героїня змалювана такою собі просвітницею, що насаджує передові ідеї, і впевнена, що *«якби ж їм*

(батькам — Т.К.) хоч трохи почитати Діккенса чи Кіплінга — тоді б вони швидко збагнули, що в житті буває і щось краще, ніж ошукування людей та сидіння перед телевізором» [3, 29]. Дівчинка полює читати — книги розкрили перед нею досі не бачене життя. Вона обожнювала Ч. Діккенса, Ш. Бронте, Д. Остін, Т. Гарді, Р. Кіплінга, Г. Велса, Е. Хемінгуей, В. Фолкнера та інших класиків світової літератури, причому дівчинці ледь виповнилося п'ять років. Однак рідні називали її дурною і тупою, що спричинило непокору з боку героїні: щоразу, коли дівчинку ображали, вона вигадувала покарання для кривдників (намазала клеєм капелюх батька, який зняли тільки разом із відрізаним волоссям; влаштувала фокус із папугою, якого рідні прийняли за примару тощо).

Іншим просторовим топосом у повісті стає школа, де Матильда почувається краще, ніж вдома, оскільки знаходить тут друзів та улюблену вчительку — міс Гані. Пані Транчбул — директорка Матильдиної школи — у минулому була чемпіонкою з метання молота, а наразі тренувалася на малечі. Директорка у фіналі виявляється тіткою міс Гані, яка нещадно знущалася над нею упродовж багатьох років, і, як виявилось, звела у могилу її батька.

Хоча для повісті характерний реальний хронотоп, що часом межує з ірреальним, у ній відбувається вкраплення фольклорних мотивів, як-от: наділення героїні чудесними силами, які дозволяють їй боротися із несправедливістю. Матильда розвиває у собі чудесний талант — телекінез, за допомогою якого здійснює правосуддя: виганяє з міста ненависну всім пані Транчбул, повертає батьківський маєток міс Гані та влаштовує своє подальше життя (після втечі з міста сім'ї, дівчинка залишається жити з міс Гані).

Однією з основних ознак літератури постмодернізму стає принцип інтермедіальності, який вбачається і у творчості Р. Дала. *«У культурі спостерігається часто переклад з одного виду мистецтва у інший, переплітаються тексти різних мистецтв, до інтертекстуальності простору входить й інтермедіальність»* [6, 125]. Інтермедіальність передбачає поєднання в одному тексті елементів різних мистецтв, причому дослідники розрізняють мономедіальність (література, живопис, німе кіно тощо) та мультимедіальність (театр, кіно тощо) [6, 125].

Художня проза Роальда Дала тягнє до інтермедіальності й балансує на межі зі сценічним (вужче) кінематографічним мистецтвом. Хронотопи творів виписані таким чином, що читач відтворює часово-просторовий континуум до найдрібніших деталей, часто інтуїтивно помічаючи авторські натяки. Розподіл простору на свій і чужий у повісті «Джеймс і гігантський персик» від початку задає тон оповіді та призводить до фантастичних мандрів героя. Хронотоп повісті

«Чарлі і шоколадна фабрика» вибудований на мотиві дороги та випробувань — усі топоси, в які потрапляють герої, залучені саме з цією метою. Не є випадковим і дидактичний стрижень, покликаний продемонструвати у творах полярні величини (добро і зло). Хронотоп у повісті «Матильда» теж має дуальну структуру: «чужий» простір сім'ї та «свій» школи, центром якого стає міс Гані.

Детально виписана Роальдом Далом ейдологічна система, що є ознакою драматичних творів. Кожен герой ґрунтовно портретується, увага акцентується на дрібних деталях зовнішності та характеру. Наприклад, автор детально «прописує» тіток Джеймса, що призводить до глибокої візуалізації художнього тексту. Читач бачить тіток Шкварку та Шпичку (промовисті імена безпосередньо пов'язані з їхнім характером та зовнішністю) літньої пори на шезлонгах в саду, де працює їх маленький племінник: коле дрова для кухонної плити. Портретні характеристики досить яскраві та носять явно негативну семантику. Тітонька Шкварка була *«неймовірно жирна і куца. Вона мала маленькі поросячі оченята, запалий рот, біле обвисло-драглисте обличчя і скидалася на величезний білий качан розвареної капусти»* [2, 10]. Зате тітка Шпичка була *«худюща, довжелезна й кістлява, а її окуляри в металевій оправі трималися на кінчику носа на спеціальній заціпці. У неї був скрипучий голос і вузесенькі, довгий слизові уста, з яких повсякчас бризкала слина, коли вона сердилася чи хвилювалась»* [2, 10].

Інтермедіальність, що проявляється на різних рівнях художнього тексту, стає стильовою особливістю художньої спадщини Роальда Дала. У повісті «Чарлі та шоколадна фабрика» доміантними стають жанри-вставки, віршовані фрагменти — пісні, які виконуються умпа-лумпами, працівниками фабрики Віллі Вонки. У творі герої є символом незаангажованості суспільства, рупором здорового глузду. Жанри-вставки майстерно вписані автором в сюжет твору, мають завершену структуру та несуть певне смислове навантаження, яке відображає жанровий зміст. У цих піснях засуджуються надмірні захоплення дітей їжею, жуйками, телевізійними розвагами, розкриваються причини дитячих проблем у сучасному світі. Наприклад, одна із пісень присвячена дитячій деградації, що настає від надмірного захоплення телевізором. *«У голові стає в них пусто! / Гниє уява, мов капуста! / Усі зникають почуття / й таке тупе стає дитя, / що не сприймає чарівні / казки, фантазії й пісні! / А мозок, як швейцарський сир, / У мозку тім — мільйони дір... / Порожні очі, заслий зір»* [4, 214]. Така вставка актуальна передовсім й у наш час, оскільки наразі спостерігається засилля гаджетів, без яких сучасна людина не мислить свого існування. У піснях умпа-лумпів закладена й ідея порятунку від «прогресу» — читання, яке

розвиває творчу уяву, мислення, покращує характер і душу людини. Тобто, жанри-вставки відтворюють ідейну складову не лише повісті «Чарлі і шоколадна фабрика», а й гуманістичну спрямованість творчості Роальда Дала загалом.

Завдяки значним інтермедіальним особливостям художня спадщина Роальда Дала досить часто потрапляє в поле зору режисерів. Зокрема усі три твори, про які йде мова у розвідці, екранізовані. У 1996 році виходить у прокат музичний «фентезійний» фільм «Джеймс і гігантський персик» режисера Генрі Селика, який сюжетно відрізняється від оригіналу. Цікавим відкриттям у даному фільмі стає поєднання ігрового кіно із живими акторами та ляльковою анімацією. Причому зміна роду мистецтва відбувається при зміні хронотопу (навколишній світ переінакшується, коли герої потрапляє всередину персика). У 1996 році виходить у прокат фільм Дені ДеВіто «Матильда», слоганом якого стає мотив-вислів «У всіх нас є можливість змінити світ». Картина одразу завоювала безліч нагород на різних кінофестивалях. Сюжет картини дещо відмінний від першоджерела, на соціальний хронотоп накладає відбиток доба екранізації твору, однак жанровий зміст, втілений у мотиві-вислові, залишається незмінним. Повість «Чарлі й шоколадна фабрика» екранізувалася два рази (1971 та 2005 року), причому фільм 1971 року із Джином Уайлдером був номінований на премію «Оскар» за кращу музику, та його внесено у Національний реєстр фільмів США як такий, що наділений культурним, історичним й естетичним значенням. Картина Тіма Бартона 2005 року стає мегапопулярною завдяки акторському складу (Джонні Депп, Хелена Бонем Картер та ін.) та дивовижному хронотопу, майстерно виписаному авторами фільму. Надзвичайно насичена колористика, значна кількість справжнього шоколаду дозволили деталізувати часопростір шоколадної фабрики Віллі Вонки. На відміну від картини 1971 року, яка мала назву «Віллі Вонка і шоколадна фабрика», у фільмі 2005 року дещо змінено ракурс бачення, залучено дидактичний момент, оскільки саме Чарлі стає стрижневою фігурою, навколо якої розгортається сюжет.

Таким чином, дитяча проза британського письменника Роальда Дала тяжіє до постмодерністської тенденції та репрезентує індивідуально-авторський міф, в основу якого покладено ірреальний хронотоп, що часом межує з реальним. Даним модифікаціям притаманна наявність казкових помічників, здібностей та чарівних предметів, які допомагають герою у здійсненні задуму (дар Матильди, персикове дерево на подвір'ї тіток Джеймса, шоколадна фабрика Віллі Вонки). Хронотопічна складова хоча й ґрунтується на певних реальних топосах, однак характеризується ірреальністю: запутаністю, незрозумілістю

сюжетних переміщень, рухливістю меж, розчленуванням та поєднанням просторів, рухом по колу, розподілом простору на «свій» та «чужий». Образна система творів такого сегменту вибудована за принципом бінарної опозиції: чіткий поділ на позитивних і негативних персонажів (дещо осторонь стоїть образ Віллі Вонки, якому притаманна певна амбівалентність). Для творчості Роальда Дала характерна

інтермедіальність, що полягає передовсім у залученні різномірних жанрів-вставок, деталізації часопростору та ейдології, що вказує на наявність у літературному творі ознак інших мистецтв. Наявні інтермедіальні ознаки дозволяють читачеві «побачити та відчути» сюжет творів, що й дає можливість реінкарнувати дані тексти в інших видах мистецтва (кіно, мультиплікації, музичному мистецтві, живописі).

ДЖЕРЕЛА

1. Бербенець Л.С. Постмодерністський пастиш як спосіб побудови та форма існування творів мистецтва та критичного тексту / Л.С. Бербенець // Вісник Львівського національного університету. — Серія філологічна. — 2008. — Вип. 44. — Ч. 2. — С. 327–338.
2. Дал Роальд. Джеймс і гігантський персик [текст] / Роальд Дал. — К. : вид. «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», 2010. — 224 с.
3. Дал Роальд. Матильда [текст] / Роальд Дал. — К. : вид. «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», 2010. — 272 с.
4. Дал Роальд. Чарлі і шоколадна фабрика [текст] / Роальд Дал. — К. : А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га, 2005. — 240 с.
5. Михед Т.В. Роальд Дал / Т.В. Михед // Історія зарубіжної літератури ХХ ст. : навч. посіб. / В.І. Кузьменко, О.О. Гарачковська, М.В. Кузьменко та ін. — К. : ВЦ «Академія», 2010. — 496 с.
6. Тороп П. Тотальный перевод / Пеэтер Тороп. — Тарту : Изд-во Тартусского ун-та, 1995. — 220 с.

В статье прослежено постмодернистские тенденции в детской прозе Роальда Дала. Анализируется жанровое содержание, жанровые и стилевые доминанты, основные мотивы. Особая роль отводится хронотопам, их взаимосвязь и иерархия. Определяются особенности индивидуального стиля писателя в связи с литературной традицией.

Ключевые слова: Роальд Даль, жанр, жанровое содержание, стиль, хронотоп, мотив, литературная традиция.

The article discusses features of the postmodern tendencies in Roald Dahl's children prose. It analyzes genre content, genre and style dominants, the main motives. A great role is paid to chronotope, their interconnection and hierarchy. It determines peculiarities of the individual style of the writer according to literary tradition.

Key words: Roald Dahl, genre, genre content, style, chronotope, motive, literary tradition.